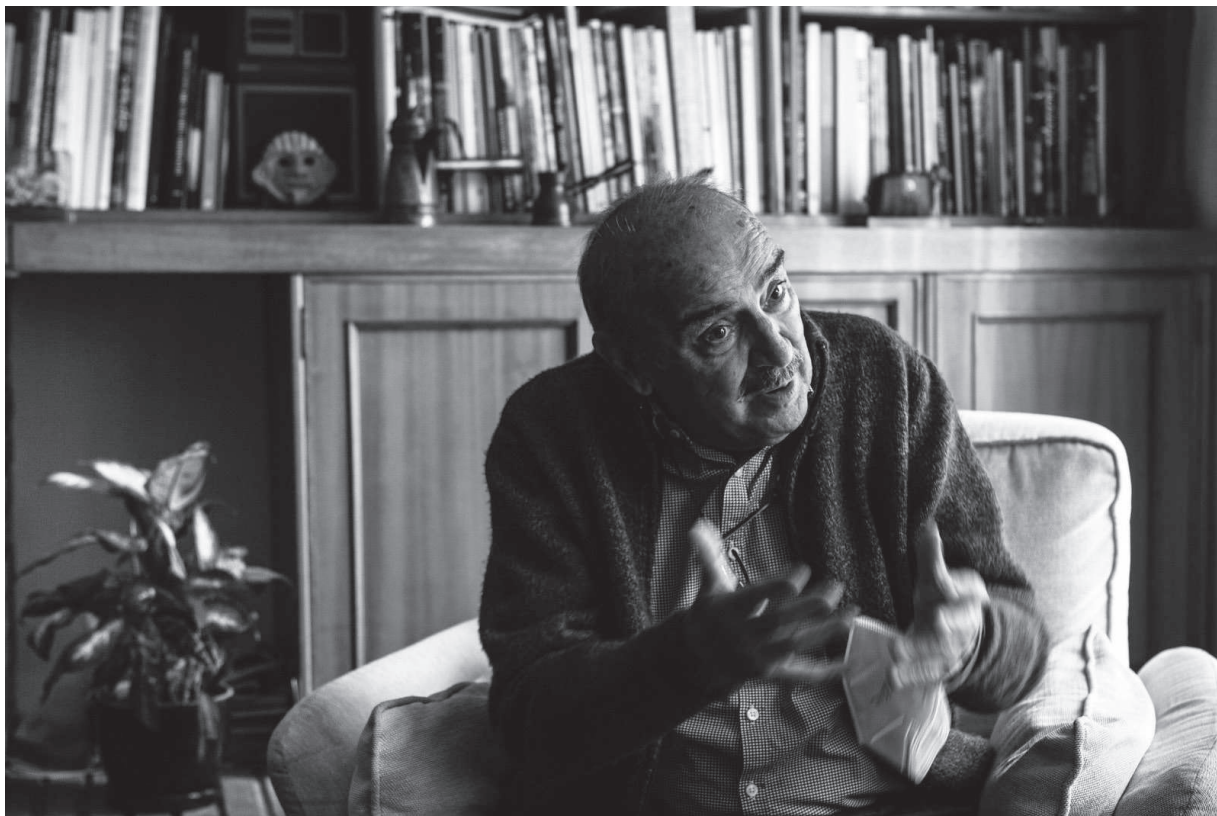

ENTREVISTA A JOAQUIM MALLAFRÈ

Traductor al català de l'Ulisses de Joyce

Resum

Origen de l'interès per l'obra on es troba un fons comú de llengua popular i de llengua culta. Hi ha una bibliografia molt completa de l'*Ulisses* en anglès, des de l'índex dels mots usats fins a al·lusions a diversos camps, i, en català, diccionaris i vocabularis especialitzats, traduccions catalanes d'obres citades, i altres eines que en faciliten la traducció. Traducció de noms especials, jocs de paraules i recursos retòrics diversos, que busquen la fidelitat a Joyce des de la pròpia variant catalana. Paper de la trilogia Proust-Kafka-Joyce en la literatura del segle XX. L'allunyament de referents —polítics, religiosos, històrics i culturals en general— pot dificultar la lectura d'una obra arrelada en la tradició occidental. I les noves tècniques ens allunyen de la galàxia

Gutenberg de la qual *Ulisses* és una de les brillants darreres manifestacions.

Summary

The interest for this work is due, apart from the plot, classical references, and allusions, to the richness of popular and learned language. It includes a very complete bibliography of *Ulysses* in English, from the word index to references to several fields. In Catalan, we can find specialized glossaries, dictionaries and translations of the works mentioned and other tools that facilitate the translation of special references, word plays and the use of rhetorical devices, which search the fidelity to Joyce in the Catalan version. Role of trilogy Proust-Kafka-Joyce in the literature of the 20th century.

The similarities of political, religious, historical and cultural references in general can make it easier to get an accurate reading of a work rooted in the western tradition. The new techniques step us away from the Gutenberg galaxy, in which *Ulysses* is one of the last and most brilliant manifestations.

MRG ↘ **Joyce no és un autor fàcil, i l'Ulisses en particular sembla una de les obres més difícils de traduir a qualsevol idioma. Per què aquesta elecció de traduir l'Ulisses de Joyce?**

AGP ↗ Aquesta és la història d'una transgressió. Una cosa que dius: Home, és molt bo! Però resulta que aquestes obres tan bones estan prohibides, doncs... a veure si ho llegeixo!

A classe diuen que Joyce és un autor important del segle XX, però resulta que quan vaig a les llibreries no trobo les seves novel·les. Després veig una pel·lícula que es deia *El baile de los malditos* en castellà —*The young lions*—, en què fumen una pegada al Montgomery Clift perquè llegeix *Ulisses*.

Per tant són elements que quan ets adolescent, dius: Caram! L'*Ulisses* de James Joyce! I que estava prohibida a Rússia i que estava prohibida pels nazis, que estava prohibida a Anglaterra... Vaig pensar: Això és una obra que has de llegir!

Vaig llegir primer una traducció sud-americana de Salas Subirats que es trobava a les rebotigues, en fi, més o menys d'aquella manera que es compraven certs llibres els primers anys seixanta. En aquell moment no la vaig acabar ni molt menys, però hi vaig trobar prou elements per a enganxar-m'hi. Hi havia unes quantes coses interessants i en vaig extreure el propòsit de dedicar-m'hi més a fons.

Després em vaig comprar la traducció francesa, més tard vaig veure l'anglesa quan em podia enfrontar amb l'original i em vaig anar informant de coses, fins que en un moment determinat em varen atreure certs aspectes i vaig dir ...calla! i això en català què? Perquè hi havia

Joaquim Mallfrè i Gavalrà (Reus 1941) va estudiar Filologia Romànica a la Universitat de Barcelona. Ha estat professor de Lingüística Catalana Aplicada de la Facultat de Filosofia i Lletres de Tarragona. S'ha dedicat a la traducció, especialment de l'anglès, d'autors del segle XVIII (Fielding, Sterne) i del segle XX (Osborne, Pinter, Beckett). Entre les seves traduccions de Joyce, *Ulisses* és la més coneguda. És membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans.

coses que em resultaven molt familiars, ressons que sentia molt meus: ecos de tipus religiós, al·lusions que se citaven i jo havia après a doctrina, al·lusions literàries, aspectes folklòrics de cançons infantils i de jocs infantils, de coses d'argot que jo havia sentit, alguna expressió que era així; a banda de lectures de literatura catalana, i a partir d'aquí vaig intentar traduir-ho. Aquesta és una mica la història d'aquesta atracció per Joyce.

Aleshores tenia uns certs ànims. La M. Aurèlia Capmany i en Jaume Vidal Alcover en van veure un capítol i em van dir que estava bé, que ho tirés endavant i vaig continuar traduint-ho.

No tenia cap condicionament editorial. Ho vaig fer sense pensar en editorials, amb una gran confiança. Pensava que si l'anava traduint al català ja trobaria un dia o l'altre qui ho publicaria. No tenia pressa i allò va anar adquirint forma.

↘ **Quins problemes fonamentals va trobar en la traducció al català? Com s'ho va fer amb els neologismes?**

↗ La veritat és que problemes, problemes que no es poguessin resoldre, no en vaig trobar. *Ulisses*, penso que està al límit, però encara és traduïble; així com *Finnegans Wake* ja penso que no, més val aprendre anglès. *Ulisses* té unes dificultats, però diria que vaig tenir la sorpresa al revés. La sorpresa de descobrir que el català era una llengua molt rica, perquè jo no ho sabia, perquè havia estat educat en castellà a l'escola. L'*Ulisses* m'ha ajudat a redescobrir que tenia una riquesa lingüística oral, simplement perquè els meus pares eren catalans, —el meu pare de Montroig i la mare de

Riudoms—, a Reus el català era la llengua habitual del barri, i que llegint Joyce hi trobava una riquesa, per una banda que deia: això em sona com el que deia la tia de Riudecanyes, i això em sona a..., i això sí, això és una citació, això és literari, i això no sé què. Aquests ecos que em despertava em van fer descobrir que el català tenia unes potencialitats i a més a més a l'hora de mirar els aspectes cultes... resulta que en català tenim l'Alcover Moll, que Déu n'hi do, que Déu n'hi do! Com a obra lexicogràfica és extraordinàriament interessant per a un traductor perquè et porta tot de locucions i et porta jocs infantils i et porta refranys, i et porta a més a més la informació lingüística. I tenim l'*Enciclopèdia Catalana*, i el Coromines —que jo no vaig veure per a la traducció—, i el Fabra i una normativa i una tradició i uns diccionaris de medicina i uns diccionaris de la construcció, i d'argot. I una sòlida tradició literària escrita i em deia : Ai, caram! doncs no ho sabia que el català tingués tantes coses! Que jo havia viscut, però la cultura oficial del moment ignorava. El problema és de buscar, de redescobrir, veure que existia una possibilitat de trobar equivalents.

Amb els neologismes... Joyce actua sobre la llengua, actua molt sobre l'anglès, és molt normatiu de base, contra el que podríem pensar. La transgressió lingüística de Joyce és que sobre un anglès normatiu és capaç de veure-hi associacions i ecos i paronomàsies i homofonies i coses que associa amb altres paraules que poden estar molt allunyades. I aleshores és un tipus de composició que en una paraula hi pot haver tres o quatre dobles sentits successius o el que sigui.

En *Ulisses* ja es troba això, i a *Dublínos*. Per exemple parla del Brown —cognom, i el brown— torrat, marró. A *Dublínos*, havia jugat amb brown-bru, que tenen una certa similitud.

En neologismes, hi ha coses que ja tenia el català. I els dobles sentits. Fa una paròdia d'un senyor que sempre parla en formes solemnes i, en català el col·ligat de les garlandes lliga amb cul lligat, que em permet reflectir el overarching-overarsing original. Més aviat he de trobar els tipus d'equivalents. Ell juga amb Will, Will

Shakespeare, i amb will-voluntat, la voluntat de ser de Shakespeare i aleshores, com que ell ja cita el cigne d'Avon, com a sobrenom de l'autor, jo puc jugar amb els homòfons cigne i signe (de la vida i el cigne d'Avon). Però en tot cas, jo buscava sempre una equivalència que fos fidel al sentit de l'original i, en algun moment, encara que no sigui del tot català —ara no penso en un exemple de Joyce—. Amb Beckett m'hi he trobat, que també és un autor irlandès i que té coses d'aquestes de llenguatge, que el despullen a la mínima expressió. En anglès hi ha la paraula anemometer (anemòmetre) i la forma col·loquial windgauge, que és el «trasto del vent». En català només hi ha anemòmetre. Aleshores no vaig tenir inconvenient a inventar-me, —això en últim extrem, no es pot fer gaire això d'inventar, els invents són perillosos—. Vaig pensar en el marcavent. No cal que sigui al Fabra perquè se senti com una paraula absolutament catalana.

És a dir, en el cas dels neologismes, buscar una paraula que encara que no fos al diccionari, fos amb els recursos del català. Que no sonés estrany o que pogués jugar i no es fes estrany al lector. Perquè el que no he fet és ni una nota sola a peu de pàgina perquè considero que un acudit o un doble sentit, quan s'ha de dir: Això en anglès té molta gràcia!, ...doncs maleïda, la gràcia, no?

Per tant més que problemes, era el problema de buscar coincidències, però des d'un punt de partida de dir: Home!, això em sona! I aleshores, tant en l'aspecte de tribu, —una mica l'aspecte popular de coses que havia rebut per tradició oral— i després trobar-me que hi havia una literatura culta catalana i un aparat crític, em van servir i em vaig trobar amb uns instruments que m'anaven bé.

↘ **Joyce passava un dia sencer per donar accents rítmics a una sola frase. Com ha resultat aquesta qüestió en català?**

↗ Jo també. De vegades, hi somniava, i en sec m'aixecava i deia: És això! De manera que els ritmes els he tingut molt en compte. És molt oral Joyce, s'ha de llegir en veu alta, i per tant jo l'escoltava. La lectura

de Joyce s'ha de fer escoltant i fent que allò soni en la traducció. Per tant procurava fer l'equivalent català, amb cadències, rimes internes, amb els paral·lelismes que utilitzava Joyce i que a vegades podia estar fent jocs semblants. Per exemple, una postal que diu UP: up, doncs em vaig fer tot l'alfabet de dalt a baix, per trobar aquest joc fins que em va convèncer. VS: ve, essa, (vossa senyoria vessa), reflectia l'esperit de l'UP: up anglès. O amb palíndroms. N'hi ha un que diu: "Able was I ere I saw Elba", que al revés es llegeix igual, aleshores en català vaig posar: «Elba m'aïlla allí amable». De manera que en aquest aspecte, en la mesura possible, — malgrat que hi podríem trobar alguna cosa que no s'ha aconseguit o és més dubtós o és criticable o m'ha passat per alt—, hi pot haver defectes, però no sense l'ajuda d'estudis i crítiques diverses. El gran avantatge és que hi ha una bibliografia enorme. Em trobava llibres que et parlaven de les al·lusions musicals fins un altre que et deia: «símbols de Joyce» i un altre que assenyalava paral·lels homèrics o que es tractava d'una referència política irlandesa. Doncs a veure-ho i expressar-ho en català.

Si dius: «Pobra bruta estimada Dublín», això té un eco de l'Espriu de: «Pobra bruta dissortada Pàtria...» per exemple, que... és literal i al mateix temps li dones una mica aquest to emotiu, aquest ritme perquè doni l'equivalència que el lector català senti .

↘ **La traducció al català, ha bandejat el tema de la interpretació del text? És possible fer-ho si pensem en el seu to humorístic? I en la seva vessant poètica?**

↗ No he bandejat el tema de la interpretació del text. Acabo de parlar d'una bibliografia de dos-cents ítems de consulta, segur!: llibres, articles, coses de detall, de capítol, de construcció, de manera de procurar trobar el to humorístic, absolutament traduïble, tret de quan són jocs molt específics, però jo diria que en general és possible. En el capítol tercer hi ha un joc onomatopèic. Descriu com les ones venen i que xoquen contra les roques i després es retiren i això fa: "flop, slop, slap, bounded in barrels. And spent, its speech ceases. It flows purling, widely flowing, floating foampool,

flower unfurling", uns sons que el català ha buscat de reproduir: «Cop, xoc, toc: acomboiat en bocois. I, esgotat, exhaureix la xerradissa. Flueix en un murmurí, fluïnt a l'ample, flotant basal d'escuma, flor que es forma», per reflectir l'embat de les onades, de manera que expressi el mateix contingut amb anàlegs efectes sonors.

La primera part de l'*Ulisses* comença amb S, la segona amb M, la tercera amb P. Joyce té en compte els noms dels protagonistes: Stephen, Molly, Poldy i al mateix temps són les lletres de Subjecte, Mitjà (terme) i Predicat; per tant l'obra catalana comença amb S: Solemnement, amb M: Mr. Bloom, i amb P: Primer. És a dir que he intentat la màxima reproducció del text, el que hi és, el que hi he trobat. Evidentment que hi ha pèrdues i que hi ha coses que poden passar desapercebudes, que no hi ha els matisos de l'anglès irlandès. En tot cas, la traducció té uns elements perifèrics respecte al català de Barcelona, que no m'he estat de fer servir, una mica en la mesura que el dublinès també és perifèric respecte a l'anglès britànic.

I els acudits, o els *limericks*, per exemple, tot i que algunes coses del to humorístic es puguin perdre, també poden fer riure en català, com podrien fer riure en anglès.

En la seva vessant poètica, sobre tot de ritme, de nivells de llenguatge, també s'han tingut en compte. Això no vol dir que sempre s'hagi aconseguit, però amb una informació bastant àmplia per procurar d'aconseguir un efecte equivalent per al lector. És a dir que el lector de Joyce anglès i el lector català a qui agradi Joyce, — que tampoc no a tots els anglesos els agrada, ni n'hi ha cap obligació—, però que en tot cas qui se senti atret per Joyce, pugui tenir-ne una versió prou fidel llegint-lo en català; aquesta era una finalitat.

↘ **Traductore-Traditore! Quines traïcions va fer al text joycià en la seva traducció?**

↗ Jo vaig procurar que no. Però això no ho puc jutjar jo del tot. És a dir, jo sempre valoro la importància de

ser fidel (que és com va traduir allò de: *The Importance of Being Earnest* un dels traductors al català de l'obra de Wilde per conservar el joc de paraules); vaig ser respectuós amb aquest criteri d'acord amb la informació que tenia.

Amb això del traductor-traïdor, penso que aquest és un problema de la comunicació, no de la traducció en especial. Penso que és injust, perquè sempre traduïm i per tant, doncs si ara... —ara perquè està gravat— ... però tot estant gravat, sents de vegades titulars de diaris que diuen unes coses que no ha dit l'interessat i això que és en la seva pròpia llengua, eh? Si tu m'agafes una paraula d'aquí i d'allà, em pots fer dir el que vulguis, em pots fer comunista, ateu o catòlic... Una mostra en català: Un, que no devia saber qui era Joyce ni sa mare, em va preguntar per l'ús del llenguatge en Joyce i li vaig dir: Home! Joyce utilitza un llenguatge molt divers, tavernari, culte, però hi ha també moltes cançons infantils i llenguatge de la infància, de jocs... El titular de l'article de l'endemà, deia: «A partir de ahora los niños catalanes podran leer el *Ulises* de James Joyce». Es clar, aquell va sentir campanes..., ah!, ah! llenguatge infantil... Aquest parlava català i jo en català i ens vàrem entendre perfectament, però després va sortir el que va sortir. De manera que això de la traïció, ho hem de posar en el marc de la teoria de la comunicació i a partir d'aquí la traducció té unes dificultats afegides, específiques, però comunes amb altres transmissions comunicatives.

Les traïcions es fan intralingüísticament cada minut, en converses d'amics, en malentesos de matrimonis, entre professors i alumnes i el que vulguis. De manera que aleshores, fixar-se molt en la traducció és molt restrictiu. La traducció té les seves especificitats, però les traïcions són possibles en el procés general de la comunicació. Que jo no ho entengui prou bé, no és tant perquè estigui escrit en una altra llengua —tot i que evidentment hi ha unes coses específiques en què ets més afortunat en una solució que en una altra—.

↳ **Traduir consisteix a escriure a una llengua allò que ha estat escrit en una altra. Es pot traduir sense esdevenir alhora un escriptor creatiu?**

➤ Jo crec que el traductor estricte ha de procurar no apropiarse de l'obra de l'autor. Això no vol dir que no en pugui fer una adaptació i l'adaptació sigui una obra d'art, i l'adaptació serà més obra del traductor. Però al traductor estricte sempre l'influeix la seva visió de la llengua. Vull dir que si faig servir una expressió que deien a la meua família, és perquè hi veig reflectit allò que diria Joyce si escrivís en català. Això és difícil i sempre s'hi posa alguna cosa pròpia i a més a més en la traducció s'aprofita com un camp de proves. De la traducció catalana es diu que ha contribuït a fer un model de llengua literària catalana, però quin és el model que cal? el de Barcelona? una cosa més comprensiva de totes les modalitats? En qualsevol cas s'han de reflectir d'alguna manera les varietats de l'obra original, de registres, dialectals, etc. de la llengua de l'autor, amb certa versemblança, però sense localismes massa identificables. En aquest sentit la meua traducció no és creativa de Joaquim Mallafrè, és amb la creativitat que li proporciona el català de tot el domini. Es pot criticar, però poden conviure «xiquet» i «al·lot» en boca de diversos personatges si a l'original conviuen diverses varietats. Amb compte que l'anostrament no falsifiqui l'original. Hi ha un text que és arcaic, d'altres que al·ludeixen a expressions gaèliques, o a matisos de l'anglès si el parla un irlandès... i aleshores hi ha petites diferències que poden trobar un equivalent versemblant. No és la llengua, doncs, de Joaquim Mallafrè, encara que el Joaquim Mallafrè troba en la llengua de Reus un llenguatge que li serveix de base viscuda, que s'ajuda quan convé de varietats que coneix.

Però tot i que el biaix de la llengua més pròxima no es pot evitar del tot i en soc conscient, a mi no em satisfà que diguin: Ha fet una gran obra el Joaquim Mallafrè! sinó que és una traducció de Joyce i com a estudiós de Joyce, compari el text anglès i el text català i digui: Home! docs això està ben vist, perquè realment reflecteix el to o l'atmosfera de l'original.

Per tant en la mesura que diuen això, en la mesura que m'acosto a Joyce estic satisfet, i en la mesura que diguin això s'ho inventa ell o això ho ha posat ell pel

seu compte, s'ha passat de llest, —que també pot ser alguna vegada que es digui—, això seria negatiu com a traductor, encara que pugui ser més o menys brillant o enginyós com a solució. En tot cas, com intenció de la fidelitat, voldria ser intèrpret de la creativitat de la llengua des d'un angle i des d'una història personal, de què no pots prescindir, però sense perdre de vista que cal servir la llengua de l'autor, que construeix la seva llengua dins del marc d'una llengua general, amb un segell personal; és això el que el fa original, no? Però l'autor no inventa la llengua.

↳ **El que per al pensament ha representat la tríada Nietzsche-Marx-Freud, s'ha dit que en literatura cal trobar-ho en Proust-Kafka-Joyce. Què en pensa d'aquesta tríada literària i quin és el paper específic de Joyce?**

↗ Sí... Podríem posar alguns altres noms, depèn dels punts de vista. Segurament que podríem substituir algun de la trilogia de Nietzsche-Marx-Freud, per Heidegger o d'altres autors que també tenen un pes específic en la història de la Filosofia i del pensament del S. XX. És evident que Marx s'ha revisitat en molts aspectes, i que Freud és discutit, i Nietzsche potser encara és força debatut. Estic improvisant.... Proust és encara del S. XIX, una projecció cap al S. XX. Kafka és del tombant del segle i és molt modern en la mesura que reflecteix la burocràcia que ens aixafa d'una manera o d'una altra. Per una banda és tombant de segle, és imperi austrohongarès, però reflecteix un tipus de dictadura de la burocràcia que encara pot ser vàlid avui.

Joyce té el que en experimentació lingüística és més descarat, més de cara al S. XX, però en canvi també és curiós que tots tres estan molt arrelats a la tradició occidental, són autors molt tradicionals en certa manera. És l'estil que els fa diferents i els que els fa moderns, però el paper de Joyce... és curiós. El Joyce té el pes del tomisme, la tradició medieval, el pes de la càbala, el pes del judaisme junt amb una manera d'expressar-se... junt amb el cinema, —no oblidem que Joyce va intentar obrir un cinema a

Dublín per exemple—; per tant un llenguatge cinètic, un llenguatge amb totes les aportacions de l'associació d'idees... L'associació d'idees que ja és una mica antiga, però que en tot cas és quan es desenvolupa més, i com aplicació fins i tot en terapèutiques freudianes que hi podia haver en aquell moment. Joyce ho coneix, tot i que en parla amb un cert distanciament, però hi ha unes afinitats, d'adequació en una època. Segurament és el llibre més modern. Joyce mira una mica més cap al futur en el llenguatge... Hi ha més coses específicament lingüístiques, els problemes que presenta la llengua no com a estructura lingüística únicament, sinó com a context, com a intervenció de l'autor, com a complicitat cultural, com a intervenció del lector perquè això li arribi o no, segons comparteixin els mateixos mites, els mateixos significats. Per això el lector modern està molt més allunyat de tota la cosa compartida d'una cultura tradicional, medieval, religiosa. No cal dir, que encara a bona part del segle XX, de frases fetes i de tradicions religioses i de política, eren comprensibles i ara potser necessiten acotacions a peu de pàgina.

↳ **És per aquest motiu que n'ha fet una nova versió?**

↗ Per una banda és difícil de dir en Joyce quina és la versió definitiva. Joyce escrivia a màquina, de manera ara superada, amb paper carbó i en paper de ceba. N'enviava el text a l'editorial i després, quan hi havia proves d'impremta corregia, si hi havia algun error, podia dir: Doncs mira! està bé aquest error!, l'aprofitaré! ...i després hi afegia text o canviava alguna cosa. La qüestió és que hi ha hagut un estudiós alemany, Hans Walter Gabler, amb un equip que ha tractat a fons els documents i els primers manuscrits. La primera edició es va fer l'any 1922 a París, per tant, els que la van fer no sabien anglès i hi va haver unes quantes faltes. Llavors aquest ha pretès fer el text definitiu, la qual cosa vol dir, més de tres mil esmenes, és a dir coses que canvien. Què vol dir canviar? Vol dir una lletra, vol dir una coma, vol dir un punt, vol dir alguna cosa una mica més substancial, algun canvi, un afegit, vol dir un cosa que està descrita com si fos prosa —que era una citació d'un vers—, i que l'ha restaurat

com a vers. Són coses molt de detall que aclareixen molts aspectes, però no canvien gaire l'obra. Diria que el que ha llegit l'edició anterior i el que ha llegit la d'ara, ha llegit la mateixa obra essencialment tot i aquests detalls.

Per a la revisió de la meva traducció, vaig comprovar en la versió anglesa restaurada, les coses que canviaven del text sobre el qual jo l'havia traduït i en quina mesura això afectava la traducció... A part d'això vaig aprofitar per a corregir algun error material que hi pogués haver a la primera edició, però que tampoc canvia l'obra substancialment. Té interès per al filòleg, però no fa que s'entengui més o menys. A part que jo no havia consultat solament el llibre, sinó alguns manuscrits, algunes coses que ja els estudiosos havien discutit i establert i havien comprovat. És a dir, és interessant que hi sigui, però és una exigència editorial i els hereus demanaven que totes les noves edicions es fessin segons aquesta edició definitiva. S'ha posat al dia. M'hi he passat dues-centes hores per fer la correcció. En aquest aspecte no és que no signifiqui bastanta feina però no feina de concepció, no feina que et faci canviar les coordenades de l'obra.

↳ Quina és per a vostè l'actualitat de Joyce?

↗ L'actualitat de Joyce, o més aviat l'interès, penso que és ser l'últim gran autor de la galàxia Gutenberg. Actualment els sistemes de literatura per ordinador... mitjans audiovisuals en la literatura... etc., segurament s'escapen de l'estricta camp del llibre, del senyor que ha escrit un llibre i prou. Perquè quan s'escriu un llibre ja immediatament es converteix en matèria que va més enllà del seu àmbit, i segurament ja s'escriu pensant que potser en faran una pel·lícula. Per altra banda el cine intervé en l'estil, i l'ordinador afavoreix una redacció diferent de la màquina d'escriure tradicional o del manuscrit. L'*Ulisses* ens permetria reconstruir una tradició de cara enrere i és l'inici de nous sistemes de la combinatòria. ■

Mercè Rigo i Grimalt
[@] merig@psicolegs.cat

